

NGÔN NGỮ VỚI VĂN CHƯƠNG

NGHĨA BIỂU TRUNG CỦA NƯỚC TRONG THƠ LƯU QUANG VŨ TRẦN THỊ HƯỜNG*

TÓM TẮT: Bài viết khảo sát và miêu tả ý nghĩa của biểu tượng *Nước* trong thơ Lưu Quang Vũ với hai biểu thể chính là Mưa và Dòng sông. Mưa tượng trưng cho toàn bộ đời sống tinh thần Lưu Quang Vũ, không chỉ là hiện thân của bóng tối, cô đơn, lạnh lẽo mà còn là ánh sáng, niềm vui, hạnh phúc. Dòng sông là chứng nhân của lịch sử, cội nguồn của dân tộc, là dòng chảy của cuộc sống, tình yêu, tuổi trẻ...

TỪ KHÓA: Thơ; biểu tượng; nước; mưa; sông; Lưu Quang Vũ.

NHẬN BÀI: 9/1/2020.

BIÊN TẬP-CHỈNH SỬA-DUYỆT ĐĂNG: 18/2/2020

1. Đặt vấn đề

Ngày nay, người ta trở lại ưa chuộng các biểu tượng. Biểu tượng nằm ở vị trí trung tâm và được coi là trái tim của cuộc sống vốn giàu tưởng tượng. “Một thế giới không có biểu tượng thì sẽ ngạt thở. Nó sẽ tức thì giết chết đời sống tinh thần của con người” [Jean Chevalier, A. Gheerbrant, 2002]. Đối với văn học nghệ thuật - một biểu hiện của đời sống tinh thần con người thì biểu tượng là một trong những yếu tố hấp dẫn nhất. Nó được sử dụng như một mã nghệ thuật quan trọng. Việc giải mã biểu tượng không chỉ đem lại những khám phá, lí giải về quá trình sáng tạo nghệ thuật của tác giả mà còn giúp ta hiểu sâu hơn bản chất sáng tạo nghệ thuật.

Cùng với một số biểu tượng khác thì *Nước* được coi là một trong những cổ mẫu xưa nhất của nhân loại. Trong thơ của Lưu Quang Vũ, biểu tượng *Nước* phân hóa thành một số biến thể khác nhau. Căn cứ vào tiêu chí là các không gian chứa nước, chúng ta có các biểu tượng: biển, sông, suối; căn cứ vào tiêu chí là các trạng thái của nước, ta có các biểu tượng: sóng sừng, mưa... Ở đây, người viết không đặt mục đích tìm hiểu, lí giải các nét nghĩa của tất cả biểu tượng thuộc hệ biểu tượng *Nước* trong thơ Lưu Quang Vũ mà chỉ chọn hai biểu tượng tiêu biểu là *mưa* và *dòng sông* để giải mã nhằm tạo lên tư tưởng chủ đạo trong các sáng tác của nhà thơ.

2. Mưa

2.1. Mưa là thế giới tinh thần đầy bóng tối, cô đơn, lạnh lẽo

Trong 129 bài thơ của Lưu Quang Vũ được in trong tuyển thơ *Gió và tình yêu thổi trên đất nước tôi* thì có đến 158 lần hình ảnh mưa xuất hiện. Thời kì tác giả viết về *mưa* nhiều nhất là những năm đầu 1970 khi cuộc đời anh rẽ sang một trang mới đầy biến động và đau thương. Những cơn mưa xuất hiện trong thơ Lưu Quang Vũ không đơn thuần chỉ là hiện tượng thời tiết thông thường mà còn là phương tiện để nhà thơ bộc lộ tâm trạng, bộc lộ tình yêu với buồn vui, lo âu, hi vọng... Trước hết, mưa với Lưu Quang Vũ là đối tượng để gửi gắm nỗi buồn. Anh đã vẽ nên một bức tranh mưa u ám với:

Thành phố nghèo mù mịt mưa rơi

Cánh hoa nhòe trong mưa tối tà

(*Gió và tình yêu thổi trên đất nước tôi*)

Trong bốn bề mưa xám, xuất hiện hình ảnh người đàn ông mặc áo lính rách rưới đi lang thang. Mưa gắn với màu xám, với người đàn bà “đội mũ nồi đàn ông”, “mặc áo mưa đi lang thang trong thành phố lạ”. Họ đi tìm nhau như những kẻ lạc loài, “mưa ướt đầm trên khuôn mặt xanh xao”. Hình ảnh họ xộc xệch, rách rưới, gợi cảm giác cũ kĩ, u ám, cô đơn đến tội nghiệp.

Những cơn mưa trong thơ Vũ bao giờ cũng gắn liền với những hình ảnh gợi sự đổ vỡ, lạnh lẽo, tạo nên một trường liên tưởng đặc biệt cho thơ:

- *Những đèn đài thưở trước đã tan hoang*

Những chùa cổ chiều mưa rêu ướt lạnh (Hoa tầm xuân)

- *Nay một mình trở lại ngoại ô mưa*

Lục xục quán cà phê ngày cũ (Quán cà phê ngoại ô)

- *Quán cà phê dưới gầm xe lửa*

Hạt mưa đen trên ô kính vỡ (Lá thu)

*TS: Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam; Email: huongtdbk84@gmail.com

- Lá com nguội rơi vàng rãnh nước

Mưa ướt đầm trên gạch vỡ tan hoang (Cầu nguyên)

- Mắt mênh mông lặng lẽ ngón tay gầy

Giọt mưa lạnh chảy dài trên má

Ngọn đèn vàng ô kính vỡ

Con ngựa gầy phiêu bạt thảo nguyên xa (Thơ tình gửi người đàn bà không có tên III)

Đọc thơ Vũ thời kì này dễ dàng nhận thấy dấu ấn của những đồ vỡ, mắt mát, hoài nghi của cuộc sống thực tại in đậm trong thơ. Là nơi ẩn náu cuối chót của chàng thi sĩ, thơ trở thành người bạn tri kỉ không bao giờ phản bội của anh. Và những cơn mưa cũng thế. Mưa không chỉ là người bạn tâm tình mà còn là biểu trưng cho thế giới tinh thần Lưu Quang Vũ. Với tâm trạng “không biết làm gì, không biết tin vào điều gì”, Vũ nhìn những cơn mưa qua đi mà thấy thực tại vô nghĩa và “tương lai trở nên lờ mờ không xác định”:

Mưa dữ dội trên đường phố trên mái nhà

Như thác trắng vỡ tan như bạc của trời như bước chân kí ức

Em vượt nước mưa chảy ròng trên mặt

Ngoảnh đầu nhìn về đâu? (Mưa dữ dội trên đường phố trên mái nhà)

Không chỉ có thế, Huỳnh Như Phương còn cho rằng: “Mưa trong thơ Vũ gây ấn tượng về một không gian tù đọng, xám lạnh và tâm trạng rã rời, bái hoải, đầy âu lo. Mưa còn là điềm dữ báo trước cho những số phận”. Những cơn mưa luôn đem lại cho Lưu Quang Vũ những dự cảm bất an về tương lai:

- Anh chỉ sợ rồi trời sẽ mưa

Xóa nhòa hết những điều em hứa

Mây đen tới trời chẳng còn xanh nữa

Nắng không trong như nắng buổi ban đầu (Anh chỉ sợ rồi trời sẽ mưa)

- Mưa không mơ hồ mà tàn nhẫn từng cơn

Quyển sách cũ bài thơ nhòe nét chữ

Em đã tin trời xanh ngoài cửa sổ

Trời đen sẫm cửa sập nát vai em (Gửi một người bạn gái)

Khi Lưu Quang Vũ thất vọng và hoài nghi với tất cả thì cũng là khoảng thời gian anh làm thơ nhiều nhất, cho ra đời những bài thơ in đậm dấu phong cách cá nhân nhất. Và những cơn mưa trong thơ Vũ giai đoạn này luôn tạo ra cho người đọc ấn tượng về một không gian đầy màu xám, một cuộc sống tù đọng, trống rỗng, một tâm hồn toi tả, rách nát - bản thân hiện thực, sự yếu đuối dường như được bóc trần trong mưa.

2.2. Mưa là ánh sáng, niềm vui, sự sống

Tuy nhiên, không phải mưa trong thơ Vũ lúc nào cũng gọi buồn. Giai đoạn sau 1974, khi Lưu Quang Vũ được hồi sinh trong tình yêu với Xuân Quỳnh thì dường như những cơn mưa trong thơ anh, vì thế cũng trở nên mát lành và trong trẻo hơn. Mưa không còn “xóa hết ánh sáng của ngày” nữa mà giờ đây mưa là biểu trưng cho ánh sáng, niềm vui, cho khát vọng và sự sống:

- Chờ niềm vui đơn sơ kì lạ

Mưa rộng dài xóa những nỗi lo riêng (Mưa)

- Dành cho em mưa của mùa hè

Chợt âm xuống sấm chuyển rung trời đất

Nước ào ạt trên đường em ướt đầm

Mưa mát lành xóa sạch mọi buồn lo (Dành cho em)

- Ngoài kia mưa trong nắng sáng bùng lên (Nửa đêm nỗi nhớ)

Đặc biệt, mưa giờ đây còn gắn với hạnh phúc, với nỗi lòng thổn thức của tình yêu:

Em đưa tay hứng những hàng mưa

Bàn tay như đài hoa, như búp lá

Thôi anh đừng nhìn em, đừng nhìn em nữa

Em hiểu gì đã gắn bó đôi ta

Em đã hiểu điều gì... Ôi tiếng mưa tiếng mưa... (Mưa)

Mưa không còn là màu xám, không còn là sự u uẩn của tâm hồn và tạo vật, không còn là những giọt nước mắt, những giọt ni non mà giờ đây khi tâm hồn Lưu Quang Vũ đã được tình yêu hàn gắn, mưa trở thành những tiếng reo ca yêu đời:

Vườn run lên trong nước mắt trẻ thơ

Mắt em ướt nhòa sương sáng

Nước rửa sạch bụi đường trên trán

Tóc hóa thành dòng suối màu đen

Những chậu thau đồng lạnh canh dưới hiên

Những mái tôn ào ào nước dội

Trẻ hò reo xe bóp còi inh ỏi (Mưa)

Mưa trong thơ Vũ không chỉ thay đổi ý nghĩa biểu trưng theo từng thời kì, giai đoạn sáng tác mà còn hiện hình với đầy đủ các cấp độ khác nhau: từ “hơi mưa” nhẹ, đến “mưa phùn”, đến những trận “mưa rào”, “mưa rào rào”, “mưa ào ạt”; đầy đủ các tính chất như: “mưa rêu”, “mưa dầm”, rồi khắc nghiệt nhất là “mưa buốt”. Trạng thái của hạt mưa cũng được diễn tả khá kĩ lưỡng: “Mưa rơi”, “mưa bay”, “mưa rụng”... tùy theo tâm trạng của tác giả.

Trong thơ ca Việt Nam, mưa từng xuất hiện mạnh mẽ và đầy sức mạnh trong thơ Nguyễn Trãi “Xuân vũ thiên lai thủy phách thiên”, dịu dàng trong thơ Huy Cận “Mưa xuân trên biển thuyền yên chỗ/ Tôm cá chắc đầy phiến chợ mai”, mát mẻ và êm đềm trong thơ của Anh Thơ “Mưa đỏ bụi êm êm trên biển vắng”... Đến Lưu Quang Vũ, mưa động lại như một nỗi niềm ám ảnh, một nỗi day dứt với vô vàn biến thái. Mưa trở thành phương tiện, là cái cớ để cái tôi trữ tình nhà thơ bộc lộ những rung cảm trong sâu thẳm tâm hồn.

3. Dòng sông

Theo Jean Chevalier, Alain Gheerbrand (2002) thì biểu tượng dòng sông hay dòng nước chảy tượng trưng cho khả năng của vạn vật, của tính lưu chuyển của mọi dạng thể của sự phong nhiêu, của cái chết và sự đổi mới. Dòng chảy là dòng của sự sống và cái chết.

Biểu tượng dòng sông trên cao là dòng sông của những ân huệ, những ảnh hưởng của Trời. Nó là biểu tượng của nước thượng giới, là dòng sông tây uế tất cả, cũng là công cụ cho sự giải thoát.

Các dòng sông gọi nên sự tôn kính và sự sợ hãi. Cũng giống như nước, sông là biểu tượng cho sự tây uế. Người ta chỉ có thể băng qua sông sau khi đã cử hành những nghi lễ tây uế và cầu nguyện. Người ta thờ cúng các dòng sông trên trần gian bởi chúng đem lại sự sống. Và sợ hãi những con sông nơi địa ngục bởi chúng mang đến đau đớn, vết bỏng, lời than khóc, sự khiếp sợ, sự quên lãng.

Dòng sông tượng trưng cho đời người với chuỗi liên tiếp những mong ước, những tình cảm, những ý định và thiên hình vạn trạng những bước ngoặt. Những người bước xuống những con sông ấy nhận được những dòng chảy khác nhau, rồi lại khác, và từ những thể âm ướt ấy toát lên những linh hồn.

“Quê hương ai cũng có một dòng sông”, điều đó lí giải tại sao hình ảnh con sông quê hương thường trở đi trở lại trong sáng tác của các nhà văn, nhà thơ. Đi hết hành trình hơn 20 năm sáng tác thơ ca của Lưu Quang Vũ, người ta dễ dàng nhận ra dấu ấn của những con sông trên mọi miền Tổ quốc nối tiếp nhau chảy trôi trên những trang thơ của anh. Từ con sông Lô, sông Thao thơ mộng nơi anh đã sinh ra, đến sông Đà, sông Đuống, sông Cầu, sông Hồng, sông Thương... những nơi anh từng sống và trải nghiệm. Mỗi con sông là một kí ức, một hoài niệm, một nỗi niềm trần trụi, là những ưu tư Lưu Quang Vũ muốn bộc bạch gửi trao với thơ ca, cuộc đời.

3.1. Dòng sông là chứng nhân lịch sử, cội nguồn dân tộc

Trước nhất, trong tâm khảm của Lưu Quang Vũ cũng như bao người dân Việt Nam, những dòng sông đỏ nặng phù sa chảy suốt chiều dài hơn bốn nghìn năm lịch sử luôn là biểu tượng cho cội nguồn dân tộc, mang trong mình nó bao trầm tích văn hóa và vô vàn những điều bí mật mà con cháu muôn đời nay vẫn đang khát khao khai phá, kiếm tìm. “Đi dọc một triền sông”, tìm lại “những chiếc trống đồng vùi trong cát”, “những mảnh bình vỡ nát”, “những mũi tên lẫn lóc”... Lưu Quang Vũ quay trở về với gốc gác của mình, với thừa hồng hoang của dân tộc:

Tôi đi tìm dòng máu của tôi

Hơi thở đầu sôi sục của tôi
 Trong cuộn cuộn những ngực trần đen bóng
 Những bộ lạc mình vẽ đầy rỗng rần
 Quần hôn trên bờ bãi sông Hồng (Đất nước đàn bầu)

Biết bao biển cỏ, thặng trầm trong cuộc đời mỗi con người đã gắn liền với những dòng sông cổ tích ấy. Dòng sông đưa anh về với tuổi thơ, giúp anh “đi tìm lại thời gian đã mất”:

Tôi ra sông nằm xoài trong bãi sù
 Phù sa ướt lấm lem gò má
 Tôi về ngồi dưới lá úa cành xoan (Đất nước đàn bầu)

Ấu thơ là một thế giới đầy bí hiểm mà từ đó, cái rễ của tâm hồn bắt vào và vươn lên. Nó là một âm ảnh không bao giờ nguôi của những tâm hồn thi sĩ, luôn luôn gợi nhớ về như hơi ấm của những điều gần gũi và quen thuộc nhất. Với Lưu Quang Vũ, ấu thơ là những ngày tháng lớn lên bên những triền sông, tâm hồn được nuôi dưỡng bằng phù sa của con sông, của những câu chuyện mang đầy màu sắc cổ tích của bà, của mẹ. Điều đó giải thích tại sao những dòng sông luôn gợi lại cho nhà thơ những kí ức ngọt ngào, êm đềm, hạnh phúc:

Em đi gặt trên cánh đồng cỏ tích
 Lúa bàng hoàng chín đỏ cả triền sông

...
 Khắp triền sông vang tiếng trẻ con cười (Đất nước đàn bầu)

Đất nước có chiến tranh, những dòng sông nước cuộn cuộn trào dâng lại sục sôi cùng nhân dân đánh giặc:

Nỗi đau thật không cùng
 Sông cũng thành nước mắt

...
 Mưa đánh Mỹ qua sông xưa nước mắt
 Mà vạt áo người nay chẳng ướt
 Chỉ nghe lỏng lẻo tiếng ca vang
 Nghe sông gọi người đi đánh giặc (Qua sông Thương)

Nước mắt chảy thành sông! Là nước mắt của những người mẹ tiễn con, người vợ tiễn chồng, người em tiễn anh ra mặt trận đã thấm ướt cả bến sông quê hay là nước mắt của chính dòng sông đang đau nỗi đau của cả dân tộc? Lưu Quang Vũ cũng hòa chung trong nỗi đau khôn cùng ấy, cùng con sông quê hương ca khúc ca lên đường đánh Mỹ với một quyết tâm không gì lay chuyển:

Sông nước dạt dào, ngô lúa vẫy reo
 Ta cưỡi gió xé mây tiêu diệt Mỹ (Những chuyến bay)

Sông kêu gọi mọi người lên đường tiêu diệt kẻ thù, sông cùng nhân dân ca bài ca thắng trận. Con sông quê hương trở thành chứng nhân của lịch sử, là cội nguồn sức mạnh giúp cho con người vượt qua mọi mất mát đau thương, tìm được bến đỗ bình yên và hạnh phúc.

3.2. Dòng sông là dòng đời, là tình yêu, tuổi trẻ

Có người nhạc sĩ cả một đời xa quê chỉ ao ước một lần được trở về quê mẹ, áp mặt vào con sông quê hương để tìm lại hơi ấm tuổi thơ. Lưu Quang Vũ cũng thế. Dòng sông đối với anh không chỉ là chứng nhân của lịch sử, cội nguồn sức mạnh chiến đấu của nhân dân mà hơn thế, đó còn là dòng sông của tình yêu, tuổi trẻ, của bao mộng mơ và cả những khát vọng chưa thành. Trên bến sông quê ấy, đã có bao “chuyện nhỏ” anh kể em nghe ngày em mới về làm dâu: chuyện xóm chuyện nhà, chuyện mẹ tiễn cha đi bộ đội:

Cha lội tắt qua dòng nước lạnh
 Một nắm cơm đùm, một mảnh áo rách
 Ngẩng lên ngang trời một mảnh trăng non... (Chuyện nhỏ bên sông)

Rồi cũng ở bến sông ấy, anh được tin cha hi sinh trên chiến trường chống Pháp và giờ anh lại chia tay em lên đường đánh Mỹ cũng ở bến sông này. “Hơi ấm bàn tay” ta trao nhau trong giờ phút chia li sẽ là khoảnh khắc mà anh tin chỉ có những dòng sông mới thấu hiểu:

Như hai dòng sông gặp gỡ đôi phù sa

*Nhập lòng nước, hòa nhau màu sắc
Trao cảm thương hai bàn tay nắm chặt
Nghe máu mẹ cha chuyển giữa mỗi tay mình (Hơi ấm bàn tay)*

Tất cả những câu “chuyện nhỏ” mà ý nghĩa vô cùng lớn lao ấy của gia đình mình anh đang kể em nghe “chắc chỉ có dòng sông nghe trọn”.

Thế rồi chẳng biết từ lúc nào sông với người như hòa làm một. Dòng sông trở thành dòng chảy tâm hồn, dòng chảy cuộc đời của nhà thơ. Mỗi lần đứng trước dòng sông quê hương, Lưu Quang Vũ dường như tìm thấy chính mình trong đó:

*Con sông như anh thợ tàu mười bảy tuổi
Quá cảm và du dương
Nhem nhớt và mơ mộng*

...
*Con sông giống cuộc đời anh
Anh là cậu bé nhặt than
Là ông già buông câu im lặng
Là quả dưa tròn trên khoang nắng
Là lá sù vàng trôi ở cửa sông (Viết cho em từ cửa biển)*

Con sông sẽ chia với anh từ những kỉ niệm tuổi thơ, những đau thương, mất mát trong cuộc đời đến cả những giây phút khát khao mãnh liệt trong tình yêu:

*Dành cho em sông dữ băng băng
Xiết đôi bờ như thác ào ra bể
Anh ôm em những đêm dài mạnh mẽ
Dành cho em tha thiết của mùa hè (Dành cho em)*

Hay cả những thất vọng, đắng cay của một chuyện tình dang dở khi em đã lỡ bước qua sông:

*Con đường này xưa có tâm xuân nở
Dòng sông cũ cánh bướm giăng trắng xóa
Nay cạn khô trong cỏ dại u buồn (Hoa tâm xuân)*

Lưu Quang Vũ từng khát khao “ước chi được hóa thành ngọn gió”, rồi có lúc anh lại thích là mưa, là lửa... và giờ đây anh tìm thấy chính mình trong bóng dáng của những dòng sông. Phải chăng những dòng sông bên lở, bên bồi, lúc hiền hòa khi dữ dội ấy cũng giống như cuộc đời Lưu Quang Vũ nhiều thăng trầm và biến động. Và trên hết trải qua bao biến cải, những dòng sông ấy vẫn chảy mãi muôn đời.

4. Kết luận

Đi suốt hành trình hơn 20 năm sáng tác thơ ca, Lưu Quang Vũ đã tạo ra cho riêng mình một hệ thống biểu tượng phong phú, đầy sức ám gợi. Theo thời gian, cùng với sự vận động của tư duy thơ và sự trưởng thành trong sáng tác, biểu tượng trong thơ Lưu Quang Vũ cũng vận động và biến đổi không ngừng. Càng về sau, các hướng nghĩa biểu trưng của các biểu tượng càng phong phú, đa dạng. Nói cách khác, biểu tượng chính là một phần đời người, đời thơ Lưu Quang Vũ.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Jean Chevalier, A. Gheerbrant (2002), *Từ điển biểu tượng văn hóa thế giới*, Nxb Đà Nẵng.
2. Lưu Khánh Thơ (biên soạn) (1994), *Xuân Quỳnh - Lưu Quang Vũ, Tình yêu và sự nghiệp*, Nxb Hội Nhà văn.
3. Lưu Khánh Thơ (sưu tầm và biên soạn) (2001), *Lưu Quang Vũ tài năng và lao động nghệ thuật*, Nxb Văn hóa Thông tin.
4. Lưu Quang Vũ (tuyển thơ) (2010), *Gió và tình yêu thổi trên đất nước tôi*, Nxb Hội Nhà văn.
5. Đinh Hồng Hải (2014), *Nghiên cứu biểu tượng - Một số hướng tiếp cận lí thuyết*, Nxb Thế giới.

The symbolic meanings of the *Water* in Lưu Quang Vũ's verses

Abstract: The paper presents a survey and description of the word “water” as a poetic symbol in Lưu Quang Vũ with two main variants “rain” and “river”. The Rain that symbolizes the entire spiritual life of Lưu Quang Vũ is the embodiment of not only darkness, loneliness, coldness, but also light, joy and happiness. The River that is the witness of history as well as the origin of the nation, is also the stream of life, love, youth,...

Key words: verse; symbol; water; rain; river; Lưu Quang Vũ...